

KÖZELÍTÉSEK FRANZ KAFKA POÉTIKÁJÁHOZ

A sokak által olvasott, a XX-XXI. századi világirodalmi kánon nagy részére számottevő hatást gyakorló, az irodalmi recepció sokágú érdeklődését kivívó Franz Kafka munkássága mindmáig kérdéseket vet fel az értelmezés során. A nagyszámú és eltérő alapállású értelmezések miatt nehéz dolga van annak az értelmezőnek, aki manapság egy vagy több tanulmány tárgyaként a szerzőt választja. Az általam leírtak éppen ezért egy szűk nyelvi területre korlátozzák a szövegek által implikált jelentések halmazát – a huszadik századi regény fogalmának fejlődésében hagyományteremtőként regisztrált szövegek, *A per*, *A kastély* stb. nemcsak terjedelmi okok miatt, hanem bizonyos ismeretelméleti szempontoknak köszönhetően a tanulmányban csak illusztratív alkalmi párhuzamokat példázó szöveghelyekként szerepelnek. A kafkai regény vonatkozásai helyett a tanulmány érdeklődésének fókuszába bizonyos nyelvi-ismeretelméleti modellek kerülnek; alapállása szerint egy, a szerző prózai munkásságában koherenciát teremtő szellemiség jegyében jár el az írás folyamatába ágyazott interpretáció során. A szubjektumképződéssel, ödipális összefüggésekkel, Kafka nő-képével, biográfiával, vagy éppen a szerző aktuális világával, a Monarchia szervezeti felépítésének és Kafka fikcionális hivatalának referenciáival és még sok más – alapvetően motivikus eredetű - recepció-területtel a gondolatmenet nem, vagy csak esetenként érintkezik.

De vajon a kutatás számára leválaszthatóak-e Franz Kafka művészetéről bizonyos nyelvi struktúrák, anélkül, hogy autonómiájukat elveszítenék? Bizonyára nem, hiszen a recepció érdeklődésének legeltérőbb területei bizonyos – úgy látszik szükségszerűen – kijelölődő kapcsolódási pontokban találkoznak. Ennek eredményeképpen a szövegek kapcsán elkerülhetetlen tisztán strukturális vizsgálatot folytatni, adódik ez a nagyszámú tárgyi-motivikus implikációk miatt, valamint ezt látszanak igazolni a szerző egyértelmű irodalmi utalásai is.

Ezek feltérképezése egyrészt már megtörtént, másrészt a fennmaradók összegyűjtésére nem, vagy nehezen állítható fel újabb szempontrendszer. A kódok, jelentésbeli kiindulópontok kapcsán, Deleuze és Guattari Kafka-könyvük bevezető fejezetében¹ egy vizuális orientáció jegyében bizonyos visszatérő, ismétlődő testhelyzetek vizsgálatával foglalkoznak. A gyűjtésnek e válfaját, a test-kép hipotézisét a szerzőpáros végül módszertani hibaként könyveli el, hiszen nehéznek bizonyul a választás, hogy melyik pozitúra dekódolandó az olvasás során, és melyik poétikán kívüli jelenség. A szelekció problémájának kérdése a következő: a testhelyzetek kapcsán nem különíthetők el más, azokkal egyeztetendő aspektusok, azaz magában az elbeszélés menetében nem hoznak – a társ-szerzők szóhasználatával élve – újat a pozitúraváltások. Gondolatmenetem szempontjából jobbra módszertani műveletei miatt fontos² Deleuze-Guattari-négykezes elkülöníti továbbá az értelmezésből a téma szintjén tömegesen felismerhető binaritást, mert „nemigen látunk különbséget [Kafkánál] ezen dolgok között (ki tudná megmondani, mi a különbség egy differenciált, strukturális oppozíció és egy imaginárius archetípus között? – lévén az utóbbi sajátossága éppen az, hogy különbözik).”³

A lehetséges interpretációk meglehetősen divergens összképének szemléltetése után, rátérve a bevezetés ténamegjelöléseinek vonalára egy rövid, a tanulmányomban előforduló megállapításokkal rokonítható illusztrációnál időznék.

Walter Benjamin *Patyomkin*⁴ címet viselő esszéjének elején egy Puskin-anekdotát mesél el.⁵ A történet szerint bizonyos Suvalkin nevű kishivatalnok saját hatáskörét túlbecsülve jár el egy ügyben; célja, hogy

1 Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Kafka – A kisebbségi irodalomért*. I. fejezet. Ford: Karácsonyi Judit. Quadmon Kiadó. Budapest. 2009. (a továbbiakban: Deleuze-Guattari: *Kafka*. stb.)

2 A szerzőpáros könyvének témájától tanulmányom célkitűzései eltérnek. A szóban forgó könyv pszichológiai, illetve kulturális megfigyeléseitől függetlenül bizonyos szempontokat integrálok a későbbiekben.

3 Uo: 15.

4 Walter Benjamin: *Franz Kafka. Halálának tizedik évfordulójára*. Ford: Tandori Dezső. In: Uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Vál, jegyz: Radnóti Sándor. Magyar Helikon. Budapest, 1980. 783-791.

5 Az anekdota eredetijére az utóbbi jegyzet hívja fel a figyelmet: Walter Benjamin: *Franz Kafka: Zur zehnten Wiederkehr seines Todestages. Nachweise*. In: Benjamin über Kafka. Hsg. von Hermann Schweppenhäuser. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main, 1981. 53.

Patyomkin kancellár aláírásait megszerezze bizonyos folyó ügyek lezárásának érdekében, egyben felmutatva az érdekelt feleknek saját rátermettségének bizonyítékát, fitogtatva egyben saját hivatali kompetenciáját. Bukásának oka, hogy a kancellár a hivatalnok nevével ír alá minden okmányt. A továbbiakban kifejtett tartalmak a Kafka-regények *A per*, *A kastély* világképehez kötődnek: a karkai megfelelések az „áporodott szagú, elnyűtt szobák”, a különböző állatok képei, az Atlasz-motívum szintjére mitologizált tisztviselők, a szubjektumképződés Suvalkin esetére emlékeztető peresek alakjai - ezek mind a benjamini interpretáció kellékei, az értekezésben felmutatott attribúciós eljárás darabjai.

Érdekesnek tekinthető - eltávolodva a benjamini szöveg egyéb összefüggéseitől -, hogy a karkai világ rövid szintézisének megalkotása előtt az évfordulós indíttatású szöveg már a kezdetekben narratív kitérőt tesz.⁶ Példázatról emellett több ponton kénytelennek látszik magán a példázat nyelvén beszélni - így illeszkedik Benjamin *Sancho Panza*-interpretációjába a falusi haszid történet is, éppen úgy, mint a Fal építéseinak összefüggéseit taglaló esszébe a menyasszonyváró liturgia és annak magyarázata. A parabolák tehát nem csak esetenként, illusztráció gyanánt, hanem tendenciózusan részei Benjamin Kafka-olvasatának. Mintha egy olyan metódus szerint járna el, mely kimondja, hogy a történet-értelmezés (bizonyos okok miatt) sohasem mentesülhet a repetíciótól, az újramondástól, az adott példázat parafrázisától.

Az általam az alábbiakban vezetett gondolatmenet az előbbi - egyébként szükségszerűnek látszó - egymásra utaltságot nemcsak a Benjamin által preferált metódusra, hanem magára a karkai poétikára is vonatkoztatja.

A jelentésrétegek elkülönülése azonban szövegenként eltérő módon történhet, így a tanulmány tárgyaként választott rövidprózai szövegek az életmű műfajilag eltérő részeivel egészülnek ki a tárgyalás során. Ilyenek a *Naplók (Tagebücher)* irodalmi feljegyzései. A töredékeket, aforiz-

6 A példáról mint hermeneutikai mozzanatról *A Kínai Fal építése* című novella kapcsán is értekezik; ám ezen a ponton Kafkát máshogy, kevésbé tárgyi, illetve motivikus tulajdonságok alapján ismerteti - a Fal építésének története kapcsán a példázat világába tereli az esszé témáját. Walter Benjamin: *Franz Kafka: A Kínai Fal építése*. In: Uő: *A szírének hallgatása*. Osiris Kiadó. Budapest, 2001. 140-146.

mákat egybegyűjtő nyolc októvfűzet, a *Naplók*, a regények és a rövidprózai szövegek jóllehet nem egységes szöveglétrehozói szellemiségről tanúskodnak, megfigyelhető bennük egy bizonyos „elméleti orientáció”, nyelvszemlélet, mely koherenciát teremt közöttük műfaji különállásuk ellenére. Ennek a beállítódásnak köszönhető, hogy a tanulmány a szoros, szövegközeli szöveg-interpretáció metódusait nem vallja magáénak, és az előbbi szempontok alapján rövid szintézis-kísérletként fogható fel.

A dolgozat további célkitűzése, hogy körvonalazza, a parabolának Franz Kafka esetében milyen meghatározási lehetőségei vannak. Az első rész az elbeszélő szerepét, bizonyos narratív dinamizmusokat vizsgál.

I.

„Der wahre Weg geht über ein Seil, das nicht in der Höhe gespannt ist, sondern knapp über dem Boden. Es scheint mehr bestimmt stolpern zu machen, als begangen zu werden.”
(Franz Kafka: *Aphorismen*)⁷

„Az igaz út egy kötélén vezet, melyet nem a magasba, hanem közvetlenül a föld színe fölé feszítettek ki. Mintha arra szolgálna inkább, hogy elbotoljunk benne, nem hogy járjunk.”
(Franz Kafka: *A nyolc októvfűzet*)⁸

Az első, *Szemlélődés (Betrachtung)* címet viselő kötet esetében nem, vagy csak egyes rövid darabok esetében beszélhetünk eseményidőről, elbeszélésről. A kötet lehetséges értelmezései között ott szerepel a költői próza relevanciája, ám nem egy lehetséges műnemi átfedés értelmében. Tandori Dezső a következőképpen fogalmaz az általa fordított kötet poétikájával kapcsolatban: „költőinek nem „költői prózaként” neveztük Kafkának ezt

⁷ Az *Októvfűzetek*et eredeti nyelven dolgozatomban a következő, hagyatékot gondozó oldalról idézem: The Kafka Project. By Mauro Nervi. <http://www.kafka.org/index.php?id=120,110,0,0,1,0> 2010-09-10. 20:00

⁸ Franz Kafka: *A nyolc októvfűzet. (A harmadik októvfűzet)* Ford: Tandori Dezső. Online forrás. <http://mek.niif.hu/00400/00418/00418.htm> 2010-09-10. 20:25

a világát, hanem tömörsége miatt.”⁹ A tömörség *A séta hirtelen* (*Der plötzliche Spaziergang*), *A kirándulás a hegyekbe* (*Der Ausflug ins Gebirge*) és *Az utcai ablak* (*Das Gassenfenster*) című szövegek esetében voltaképpen a címek kapcsán elbeszélhető tartalmak sűrítései. A repetitív, mellérendelő, a cselekvési formákat, eseménybeli lehetőségeket egyenrangúsító, rövid darabok nem rendelkeznek a narratívák temporális tulajdonságaival. Az eldöntetlen (vagy éppen eldönthetetlen) kimenetelű események egy, az eseményektől folyamatosan távolságot tartó elbeszélői-szereplői pozíciót hoznak létre. A szemlélődés (vagy ahogyan Tandori Dezső írja: *szemlélet*) jegyében önmagukat újraíró darabok egy univerzális beszélőről tanúskodnak. Az univerzalitást itt a fordító véleményével megegyezően nem a költészet nyelvi régiójának sajátóságaként, hanem a beszélő általánosságig eltávolított helyzeteként lehet érteni. A *Szemlélődés* (*Betrachtung*) című kötet egyik német értelmezője, Stefan Willer a *Séta, hirtelen* (*Der plötzliche Spaziergang*) című szöveg szereplőjére a „Figur des Allgemeinen” kifejezést vonatkoztatja.¹⁰ Az általános alany mint nyelvtani kategória mellett, hogy megszokott cselekvési formák ágenseit jelöli, pragmatikailag magában hordozza a beszélő saját személyére tett utalást is, így a rövid szövegben felsorolt cselekvési lehetőségek közül valójában az elbeszélőnek kell választania. Választás azonban nem történik, csupán a *szemlélődés mint beszédhelyzet* kínálja fel neki a lehetőségeket. Willer a szöveg világát kiterjeszteni látszik a kötet egészének jelentéskörére – az általános alany (*man*) egyaránt tekinthető szemlélődőnek, vagy ahogy a szerző írja, megfigyelőnek („Beobachter”) és megfigyeltnek („Beobachtete”).¹¹ A „man” általános alak, a „Niemand” és variációja a „Lauter niemand” („épp-hogy-senki” – ford.: Tandori Dezső), ezek a „betűtestű” alakok visszavezetik magukat a beazonosítható, kulturális jelentésekkel körbe vett beszélő alakoktól egy, magát csak nyelvi értelemben pozicionáló elbeszélőig.

9 Tandori Dezső: „Az emberi egyetértés felé”. *Franz Kafka rövidprózai írásairól*. In: Uő: *A zsaru sarokvasa*. Gondolat, Budapest, 1981, 257.

10 Stefan Willer: *Der Lauf der Schrift und das Gefälle des Satzes*. In: *Kafkas Betrachtung Lektüren. Historisch-Kritische Arbeiten zur Deutschen Literatur*. Band 34. Hrsg.: Hans Jürgen Scheuer – Justus von Hartlieb – Christian Salmen. Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003. 38.

11 Uo.

A későbbi rövidprózában ez a fajta motivikusan üres szövegvilág töltődik fel a narratívák tulajdonságaival. Ám felvetődik a kérdés, láthatunk-e a szereplők mozgásterében, attribútumaiban olyan változást, amely eltávolítja a későbbi szövegeket az első kötet „szemlélet”-étől.

Az anekdotikusság Kafkánál esztétikai többleteit tekintve a parabolák legterméketlenebb vonatkozása, jóllehet a szövegek által felkínált tárgyi-motivikus háló engedné más beállítódású értekezés esetén az ilyen típusú fejtegetést. Ami az elbeszélés kapcsán, azaz az értelmezés literális szintjén megmutatkozik, az általában egy eset ismertetése - ilyen Sancho Panza esetének rövid feldolgozása, de ide sorolhatóak a bonyolultabb narratív mintázatba illesztett Kínai Fallal kapcsolatos történetek is. Az esetrajz a német irodalomban többek között a szerző által kedvelt kalendáriumtörténetekre jellemző, amelyek narratív örökségét fel lehet ismerni a történetekben. A német nyelvű anekdotagyűjtő, a Walter Benjamin által a próza aranyművésének¹² nevezett Johann Peter Hebel *Kincsesládikója*, „rajnai házibarát”-ja a történetmondás szempontjából sok esetben összevethető lehetne Kafka prózai munkásságával. Gondolhatunk itt a Kafka által is kedvelt *Nem remélt viszontlátás* (*Unverhofftes Wiedersehen*) című szövegre, amelyben bizonyos tapasztalati fordulata, problémája (a vőlegény épségben maradt holtestének évtizedek múlva történő megtalálása), egy, Kafka prózáját vizsgáló szöveg bizonyos narratológiai meglátásait is ilusztrálhatná.

A már korábban említett Deleuze-Guattari-könyv a heterogén és homogén elbeszélési formákra osztja fel az elbeszéléseket. Az események, történetek fabuláris rétege ezeken a súlypontokon történő átbillenéseket jelenti. Deleuze és Guattari - általam narratológiai célra használt észrevételében - a homogeneitás-heterogeneitás dichotómiáját a történetmondás szervességének kérdésében használja¹³ - homogenizál az az elbeszélő, aki semmilyen fordulattal nem él a szöveg eseményszintjén, ahogy a szerzőpáros írja, semmilyen „újat” nem mutat fel a történetmondás során. Ezzel szemben heterogén természetű az az elbeszélés, amelyik egy ponton

12 Walter Benjamin: *Johann Peter Hebel*. In: *Uő: Lesezeichen. Schriften zur deutschsprachigen Literatur*. Hrsg. von Gerhard Seibel. Verlag Philip Reclam jun. Leipzig, 1970. 92.

13 A heterogeneitás a szöveg politikájával kerül összefüggésbe, azaz a kafei gépezet működésének, működtetésének módjai kapcsán. Deleuze-Guattari: *Kafka*. I. Fejezet.

megváltoztatja az addigi szöveg ismereti halmazát. Jóllehet ez a különbségtétel első látásra (az értekező szöveg egyéb kontextusaitól függetlenül) magában az ismeretben, az információban véli felismerhetőnek az elbeszélés szellemét, figyelembe vételével Kafka prózájában mégis következetes analógiákra lehet figyelni. Heterogén formai sajátosságnak tekinthető (és talán ez az, ami jelenleg fontos lehet, és némileg indokolja a felszíni-narratív aspektus kisebb terjedelmű tárgyalását) ami a (deleuze-i szóhasználat) szimbolikus¹⁴ rendszer változásait eredményezi.

II.

A dolgozatban választott mottó-történet eredetijében¹⁵ két szereplő tesz próbát a kötélpályán történő áthaladásra. Mikor az egyik átjutott, a másik kérdésére, ami arra vonatkozott, miként járhatott sikerrel, válaszként egy egyensúlyozás banális folyamatát beszéli el. „Mondd, hogy sikerült megtenned ezt a veszedelmes utat a kötélen? A barátja így felel: Amint éreztem, hogy már dőlök az egyik oldalra, gyorsan a másik oldalra hajoltam. Az a fő, hogy egy pillanatra se felejtse el az ember, hogy kötélen jár, ha az életéről van szó.”¹⁶

Arra a kérdésre, hogy Kafka saját parafrázisában beszélőjét melyik fél pozíciójával azonosítja, nehéz megfelelő választ adni, emellett a karkai beszélő univerzalizása miatt egyaránt beszélhetünk a kötélpályát megjárt, illetve a próbatétel előtt álló személy pozíciójáról. A tematikus viszonyoknál lényegesebbnek látszik az az egyszerű irodalmi összefüggés, melynek értelmében a karkai parafrázist időben az olvasás és az eredeti történet közé helyezzük. A parafrázis műfajának eképpen hangsúlyozódik az értelmezői oldala, relatív viszonyt teremtve az *Oktávfüzetek* olvasója és az eredeti történet között. Azonban az evidensnek tűnő dialogicitás mellett, mely a mindenkori irodalom sajátja, a viszonyteremtő aforizma olvasása a karkai rövidpróza értelmezésében is kulcsfontosságú lehet, amenny-

14 A szimbólum mint trópus relevanciája vitatható Kafka kapcsán, éppen ezért itt a figurálás szinonim alakjaként használom.

15 Az eredeti szövegre a következő magyar kiadás fordítói jegyzete hívja fel a figyelmet: Franz Kafka: *Az én cellám – Az én váram*. Jegyzetek. Halasi Zoltán. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1989. 89.

16 Uo.

nyiben a közvetítést, mint poétikai szempontot értelmezzük. Az *Oktávfüzetek*ből származó szöveg, mely a kötélben való végighaladást, mint lehetséges cselekvést tematizálja, a recepció szerint egy, a szerző által a prágai *Jüdische Zeitung*ban olvasott haszid történet parafrázisának felel meg. A téma – azaz a szöveg literális szintje – az egyensúlyozás mentén van kijelölve, végig a kötél vonalán, s ez a cselekvésforma ontológiailag egyetlen értelmezői perspektívája a szövegnek. A kötél a szövegrészletben a végtelenben van kifeszítve, hiszen megkerülés, mint alternatíva, nincsen felkínálva számunkra. A parafrázis, mint elmozdító mozzanat, a Kafka által felkínált cselekvésben érhető tetten, hiszen az eredeti történetben a bukás negatív távlata csak lehetőségként szerepel.¹⁷ Kafka aforisztikus gyűjteményében az elbotlás, nem a bukás vallásos értelemben vett jelentése, hanem – a kiinduló, azaz talmudi szöveg jelöletlensége miatt – egy ontológiai értelmezése a szöveg lehetséges világának. Ennek alapján talán mellékes, milyen lehetséges tanulságokkal szolgálhat az eredeti, hiszen a Kafka-változat maga az újramondás, a tartalmi alteritás a talmudi szöveghely értelmezését jelenti. Walter Benjamin Kafka-interpretációjában¹⁸ jelenik meg a gondolat, mely szerint a példázat fogalma (részben) az olvasás, az újramondás aktusában mutatkozik meg.¹⁹

A parafrázis, mint (kvázi-)informáló közeg kapcsán felmerül a közvetítés kérdése, és annak a Kafka-poétikára való vonatkozathatósága.

A közvetítés/medialitás a Kafka-próza esetében nem a médiumokat összekötő beszédmód konvencionális összefüggésében, hanem maguknak a szövegekben újraíródó modellek megnyilatkozásaként értendő. Egy Theo Elm-passzus, mely a szöveget egy az olvasói intenció kompetenciáját tételezi, illetve Gözl szemantikai elemzése²⁰ Gracchus története kapcsán, egy, a parabola kommunikatív aspektusát feltételezik. Azonban

17 Franz Kafka: *Az én cellám – az én váram*. Jegyzetek. 89.

18 Walter Benjamin: *Franz Kafka: A Kínai Fal építése*.

19 A parabola ezen a ponton értelmezési eltérést mutat az allegóriával, mint narratív trópusal szemben; az allegória a különbségtétel értelmében egyszeri vagy egyoldalú értelmezést von maga után, míg a parabola egy (irodalmi vagy éppen teológiai tradíció értelmében) folyamatos interpretációra szorul.

20 Sabina I. Gözl: *Kafka und die Parabel/das Parabolische. Parabolische Forschung*. In: *Kafka-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Hrsg. von Betina von Jagow und Oliver Jahraus. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen, 2008. 244.

a metarefektív szegmens a Kafka-irodalomban sosem a kiszólás anagrammatikus aktusában nyilvánul meg, hanem magukban a szövegek jelentésrétegeiben él.

Ennek első szintje a *téma*. A recepció egyik kedvelt szűrője a kafkai szubjektum, illetve az erre épülő, sokszor biografikus elhajlásokat kedvelő modern identitás kérdése, a szereplők szintjén mutat bizonyos modellező koherenciát. A folyamat, mely a *Der Prozeß* regénycím másik értelme, a megközelítés szerint magukban a szereplőkben megy végbe. A szereplők nemcsak életkörülményeik kapcsán szenvednek el bizonyos folyamatokat, hanem magában a tudásban, illetve a nem-tudásban mutatnak változásokat. Josef K. emblematikussá vált mondata, mely úgy szól, hogy „egy éves peremből semmit nem tanultam”, megegyezik Gracchus túlvilági feledékenységéről panaszkodó megnyilatkozásaival és a Fal építéséről értekező elbeszélő kudarcával is. Ennek alapján a szereplő, (több esetben elbeszélő) egy szemléltető közeg; a szövegben tematizált világ ismereteinek, törvényének stb. szűrője, ennek eredményeképpen pedig közvetítője, médiuma. Ebből kifolyólag a *téma* egy *nyelvi státuszba* helyezi a megszólalókat. A megszólalás, mint – úgy látszik Kafkánál – cselekvésszerű alapélmény, azaz performatív aktus, a poétikus rendszerben (vagy éppen: mintázatban) deiktikus értelmezői szemléletet indukálhat, mondhatjuk úgy is: a kafkai beszélő nyelvi státusza, pozíciója az, amit a deleuze-i értelemben bejáratnak nevezhetünk. A beszélő nyelvi-ismereti állapota ugyanis az, ami közelebb engedhet, vagy éppen eltávolíthat minket.

A közvetítés, mint szerep előképeként az *Oktávfüzetek* Mózes alakjának példájával élek. A tetszhalottság, és itt Kafka-szövegek motivikus mezőösszefüggéseit újra eltávolítandó negativitás sztereotípiáitól, a hanyatlás, a halál, mint tudásbéli alapállás fogalmazódik meg. Az aforizmák, töredékek közé ágyazva a gracchusi szférikus félálom világát feldolgozó novellához hasonlítható a következő hosszabb passzus. A tetszhalál, mint az összehasonlítás egyik nyugvópontja, nélkülözhetetlen állapot a megszokott, vagy ahogyan a szerző írja, „nem-különös” élet értékelésében.

Mózesnek például igen „különös” élményben lehetett része a Sinai hegyen, ám ő nem adta át magát e különös állapotnak, mint mondjuk a tetszhalott, aki nem ad életjelt magáról, csak fekszik a koporsóban, hanem futva menekült le

a hegyről, persze értékes mondanivalót hozva magával, [...]. Persze mindkettőtől, a feltámadt tetszhalottól éppúgy, mint a visszatérő Mózesről sokat tanulhatunk, ám a döntő mozzanatot nem tudhatjuk meg tőlük, mert azt ők maguk sem tudták meg. Ha megtudták volna, nem térnek vissza többé. De hát mi nem is akarjuk megtudni ezt. Ellenőrizhető ez azon, hogy például alkalmanként feltámadhat bennünk a vágy, hogy átéljük a tetszhalál élményét, vagy Mózesét, ha a visszatérés útja biztosítva, ha „szabad elvonulást” kapunk, sőt megeshet, hogy egyenesen a halált kívánjuk magunknak, de soha még csak gondolatban sem szeretnénk a visszatérés lehetősége nélkül ott feküdni egy koporsóban, fenn időzni a Sinai hegyen...²¹

A viszonylag hosszabb passzus a *Tóra* ismert alakjának történetét transzformálja: a karkai összefüggés értelmében mind a tetszhalott, mind pedig a pátriárka a tudás és nem-tudás birtoklásának határvidékén jár. A kultikus szöveg értelmezésében azonban a visszatérés után csak átélésről számolhat be a hegyen járt próféta: „a döntő mozzanatot nem tudhatjuk meg tőlük, mert azt ők maguk sem tudták meg”, olvassuk. Tehát Mózes megnyilatkozásai, tettei a nép körében csak hiányos ismeretekről vagy éppen a tudás hiányáról tanúskodnak. Értékes mozzanat a történetben a transzcendens felejtés; a mítosz-parafrazis szerint a határátlépés egyben a szférához kapcsolódó tudás elvesztését is jelenti.

Hogy a karkai poétikára, mint koherenciát mutató mintázatra tekintünk, érdemes felfigyelni a következő összefüggésre. A karkai parabola egyikénél, a Gracchus-novellánál az értelmezés során (több aspektus esetében is) a mózesi küldetés és a tetszhalál analógiáját taglaló szöveg szellemében járhatunk el.

A *Gracchus, a vadász* (*Der Jäger Gracchus*) címet viselő szöveg *bejárat*a voltaképpen Gracchus megnyilatkozása. Ezen a ponton szolgál javaslattal a beszélő, ugyanis az olvasás során itt szembesülünk a kikötői élettel párhuzamos, gracchusi valósággal.

Hiszen tudtam én ezt, polgármester úr, de az első pillanatban mindent elfelejtettem, minden kavarog bennem, és jobb, ha kérdezek, mégha tudok is mindent. Valószínűleg ön is tudja, én vagyok Gracchus, a vadász.²²

²¹ Franz Kafka: Az én cellám. 73-74.

²² Franz Kafka: *Gracchus, a vadász*. In: Uő: *Elbeszélések*. Ford: Tandori Dezső. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1973. 379-380. (A továbbiakban: E: stb.)

Ich wußte es ja, Herr Bürgermeister, aber im ersten Augenblick habe ich immer alles vergessen, alles geht mir in der Runde und es ist besser, ich frage, auch wenn ich alles weiß. Auch Sie wissen wahrscheinlich, daß ich der Jäger Gracchus bin.²³

Arra a kérdésre, hogy ki a megnyilatkozó személy, tematikus szinten azt az egyszerű választ adhatjuk, hogy a félhalott vadász. A Gracchus név Pók Lajos etimológiai észrevétele²⁴ szerint a latin 'csóka' jelentésű [*graculus*] irodalmi transzformációja, aminek cseh megfelelője [*kavka*]. Amennyiben a nyomolvasásnak ezt a formáját figyelembe vesszük, a szerző saját nevére tett utalást itt most nem egy biografikus értelmezés jegyében, nem egy, az «író mint személyiség» összefüggéseinek kódoltságaként említem, hanem pusztán a saját szerepkörre tett utalásként, a szerzői, szöveg-létrehozói szerep reflexiójaként. Ennek alapján a Gracchus által mondottak, illetve a róla alkotott jelentések a szövegírás, történetmondás példázataként értelmezendők. Az idő végtelenében sodródó csónaknak, mint a téma főfonalának (amely akár egy hajó-toposz is lehetne) feltehetően nem a – Kafka által is meglátogatott – rivai kikötő az egyetlen állomása, így a polgármester sem tekinthető egyedüli beszélgetőtársnak. „Csónakomnak nincs kormányja, sodorja a szél, mely a halál legmélyebb régióiban fúj”,²⁵ („Mein Kahn ist ohne Steuer, er fährt mit dem Wind, der in den untersten Regionen des Todes bläst.”),²⁶ zárja az események sorát a beszélő, ami a történet újrakezdésének, rekurzivitásának lehetőségét veti fel.

A deleuze-i „új” mint a heterogeneitás kódja a fentebb tárgyalt novellában Gracchus, mint beszélő, a régi ismert anyag, melyet a szöveg addigi olvasása során kiépülő horizont befoghat, maguk a kikötői világ reális tárgyai. A szövegnek a megnyilatkozás által egy új, autonóm tapasztalati paradigmája lesz, a lét e köztes formájának felmutatásával. A közteség más Kafka-szövegek esetében is jellemző attribúciós eljárás, gondol-

23 Franz Kafka: *Erzählungen aus dem Nachlass. Der Jäger Gracchus*. Online forrás. <http://www.textlog.de/32054.html> 2010-09-22. 09:03.

24 Pók Lajos: *Kafka világa*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1981. 205.

25 E: 382.

26 Franz Kafka: *Erzählungen aus dem Nachlass. Der Jäger Gracchus*. Online forrás. <http://www.textlog.de/32054.html> 2010-09-22. 09:12

junk *A per* (*Der Prozess*) verésjelenetében az animális szintre süllyedő hivatali küldöttekre, az átváltozó Gregor Samsára (*Die Verwandlung*), az *Álom* (*Ein Traum*) Josef K.-jának éber halálélményére vagy éppen a *Fegyencgyarmaton* (*In der Strafkolonie*) utazójának esetét taglaló szövegrészre, mely az 1917-es naplófeljegyzésekben is felbukkan.

[Az utazó] lefeküdt a gödör mellé. Így talált rá két úr, akiket a parancsnok küldött ki érte. [...] Kezét a szívére téve azt mondta: „Gyáva kutya legyek, ha tűröm ezt.” De aztán szó szerint véve a dolgot négykézláb kezdett fel-alá szaladgálni.²⁷

[Der Reisende] legte sich neben die Grube. So fanden ihn zwei Herren, die der Kommandant ausgeschickt hatte, ihn zu holen. [...] Die Hand auf dem Herzen, sagte er: "Ich will ein Hundsfoot sein, wenn ich das zulasse." Aber dann nahm er das wörtlich, und begann auf allen Vieren umherzulaufen.²⁸

Az idézett rész, ahogyan a fordító jegyzetéből kiderül, átdolgozási szándékra utal, ugyanis az utazó esetét a kötetbe sorolt novella nem tartalmazza. Érdekes azonban, hogy az el nem készült verzióban nemcsak az elítélt, majd a tiszttá válik az alávetettség helyzetébe, hanem az utazót a teljes szemlélődés mellett (egy irracionális gesztus erejéig) utoléri a telep szubjektumformáló hatásmechanizmusa. A köztességet az elkészült novellában a tiszttá szavai példázzák; a törvény rajzolatának titka a tisztet éppúgy, mint a fegyenctelep többi lakóját – hasonlóan Josef K.-hoz – egy, a törvény megértését megelőző állapotban tartja. A megértés példázata kapcsán, és itt a vadász történetének fikcionalitásához igazítva a továbbiakat, a démonizált beszédmód egy, az előbbinél szemléletesebb példája következik.

A kafeai (kvázi-)rendszerek eljárásai, hasonlóan az álomszerű, fikcionális léthelyzetekhez, egy átmeneti szférába kényszerítik a szubjektumot, és (a narratológiai értelemben vett „új” szerepében) konfrontálódnak a reális, addigi elvárásai horizontokkal. A szereplők szintjén ez a moz-

27 Franz Kafka: *Naplók*. Ford. előszó, jegyz.: Györffy Miklós. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2008. 605.

28 Franz Kafka: *Tagebücher. 1909-1923*. Online forrás. Pdf-form. 513-514.
<http://www.scribd.com/doc/6542453/Franz-Kafka-Tagebucher-19091923> 2010. szeptember 12.

zanat rejti az állatszerepekre, félhalott állapotokra emlékeztető attribúciót, melyet ezentúl összefoglalóan *démon*nak nevezek. A *démon* mellett, hogy tudatában van létének másneműségével, folyamatosan szembesül vele. Ez az állapot azonban nem pusztán tematizált tartalom, az eseményeket befolyásoló inherens tényező, hanem egyes szövegek esetében külső ismeretelméleti alapállás is.

Ez az eljárás *A vödör lovasában* a legradikálisabb; a külvilág teljes elszigetelődése nem engedi interakcióba lépni a főhőst, kinek létszükséglet a szén megszerzése. A köztesség, a démoni attribúció a (saját) leválasztottság észleléséből, egész pontosan abból a felismerésből adódik, melyben az elbeszélő észleli a kommunikáció egyoldalúságát. A novella emellett szemléltető is; a lovas experimens tényező, aki a párbeszédes részben megszólal, majd elszenvet mindent, ami az események szintjén osztályrésze lesz, és egyben elbeszélő is, aki mindezt a folyamatot láttatja. A kettős fokalizációnak ez a fajtája az elbeszélő személyével kapcsolatban is démoni jellegre enged következtetni; a dolgok ismerete, bemutatása mellett, maguknak, a dolgoknak a részévé válik, ily módon az elbeszélés tevékenységétől függetlenül maga is fordulatként, újként szembesül mindezzel, ami rá vár. Kiemelendő ehelyen az igeidő, mint a novella ismeretelméleti tengelye; a történetek jelenidőben íródnak, olyképpen, mintha a valóság tapasztalt elemeit a lovas éppen önmagának fordítaná le. Az ígék ennek köszönhetően nem konkretizálnak semmit, nem az „*egyszer volt*” típusú történetmondás temporálisan fixált pontjaival szembesítenek, hanem mintha az olvasás idejét jelölnék ki számunkra, mint eseményidőt. Ezen a ponton *A vödör lovasa* hasonlóságot mutat a *Szemlélődés (Betrachtung, 1912)* rövid szövegeivel. A többnyire egy oldalon elférő parabolák többségének sajátja éppen ez a fajta aposztrofikusság, azaz a beszédhelyzet, avagy a *beszéd, mint szituáció* értelmezése. Költőiségük, a megszólalás szituáltsága, *itt-és-mostja*, ahogyan a korábban már citált Tandori-esszé alapítja meg az általa fordított szövegek elemzése során, éppen a tematizált cselekvési lehetőségek tömör közléséből adódik. A szóban forgó novella a nyelvi egyezés mellett azonban poétikai eltérést mutat; a darabot a későbbi Kafka-próza (például *A Kínai fal építése*) predesztinált gondolkodása jellemzi, melyek a megjelenített események (vagy: sorsok?) szintjén aligha kínálnak fel alternatívákat. Hogy mely szövegek közé ágyazódik a

lovas története, annak kapcsán beszédes Max Brod filológiai adaléka²⁹ az *Oktávfüzetek*hez; a hagyaték első tulajdonosa ugyanis a német kiadás végén megjegyzi, hogy *A vödör lovasa* az *Oktávfüzeteket* megelőzően nem került bele semelyik kötetbe. Jóllehet a szövegkiadás mögött nem lehet teljes biztonsággal szerzői intenciót feltételezni, annál a szerzőnél főként nem, aki végrendeletként fennmaradó munkáit elégetésre ítélte. Azonban mégis beszédes, hogy sem az 1910-es évek második felében keletkezett szövegek között, sem pedig a későbbi kiadások nem közlik a lovas által elbeszélte történetet, és a töredékek közé kerül. A véget nem érő hideg élményét feldolgozó történet az aforizmákat tartalmazó gyűjtemény első füzetébe került. Ám az aforizmak sem egyértelműségről tanúskodnak, mintha a bölcsesség ezekben a fragmentumokban (éppen a benjamini poszt-teologikus értelmezés paraboláihoz hasonlóan) a rövidség, a szövegkörnyezet hiánya által által válna önmagává. A dolgozat elején mottóként idézett kötél esete mutatja, hogy az elbotlás általános, illetve megismételt fordulat a parabola sorsértelmezésében. A transzformáció *A vödör lovasának* esetében a történet zárlatának variációi adják: a kudarcot vallott lovas égbe emelkedését más fénybe helyezi egy, az első *Oktávfüzetben* található szövegváltozat. A szöveg valamilyen paratextuális viszonyt létesít a történettel, funkcionálhat egyaránt elő- és utószóként is. Az égből szemlélődő lovas szavai a következőképpen zárulnak: „Értelmét veszítette lovaglásom, leszálltam, a vödröt vállamon cipelem.”³⁰ Annak megfejtésére, hogy vajon a történet itt kezdődik-e, nem vállalkoznék, sokkal indokoltabbnak tűnik a parabola szellemében arra következtetni, hogy az (1. az égből; 2. a vödörről, mint lóról történő) földre szállás az események szintjén éppen az újratekintést, a történetmondás szintjén a repetíciót, az időszemlélet szempontjából pedig a kontinuitást szolgálja.

Ha a démoni állapotok nem is szerepelnek benne, ám a köztesség több aspektusa figyelhető meg *A Kínai Fal építése* című szövegben. A köztesség egyszersmind jellemzi magukat a kínaiakat, akik az üzenet aktualitásával vagy éppen az adott császár létevel nincsenek tisztában. A közzé-

29 Franz Kafka: *A nyolc októberfüzet*. Max Brod második jegyzete. In: Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/00400/00418/00418.htm> 2010-09-12. 11:34

30 Franz Kafka: *A nyolc októberfüzet*. I. füzet. 2.

<http://mek.oszk.hu/00400/00418/00418.htm> 2010-09-12. 11:34

tett hír, a császár szavai, illetve saját császár-képzetük közti feszültség eredményezi a meg-nem-értést. A parabola, melyet Walter Benjamin is idéz³¹, és ami önálló formában *A császár üzenete* címet kapta, a köztesség egy másik példáját szemlélteti. A küldönc a tér anomáliájával kerül szembe, úticéljának elérése lehetetlen. Ám a cél (mely az első esetben a megértés, a másodikban a cél elérése) *A vödör lovasához* hasonlóan (a Kafka által megrajzolt) Kína, illetve az azt övező világ a történetben felbukkanó elbeszélőnek is verifikálhatatlan.

Én már a fal építésének idején és utána mindmáig jóformán csak összehasonlító néptörténettel foglalkoztam [...] és ennek során úgy találtam, hogy mi, kínaiak, bizonyos népi és állami intézményeket páratlan tisztaságig fejlesztetünk, más vonatkozásban viszont megint páratlan homály uralkodik.³²

Ich habe mich, schon damals während des Mauerbaues und nachher bis heute, fast ausschließlich mit vergleichender Völkergeschichte beschäftigt - [...] und ich habe dabei gefunden, daß wir Chinesen gewisse volkliche und staatliche Einrichtungen in einzigartiger Klarheit, andere wieder in einzigartiger Unklarheit besitzen.³³

A szöveg maga egy esszé igényével van megírva, lényegét tekintve a *fal* történetét beszéli el. A sikertelenség, ahogyan az építés maga is, bevallott tény, éppen úgy, mint az északi népekkel való találkozás hiánya. Ezzel az összefüggéssel analóg a császár üzenetének dekódolatlansága – az üzenet a küldönccel együtt elveszik. A realizmus, mint retorikai vonatkozás megfigyelhető a hasonló kollektív mintázatokat elbeszélő *Josefine, az énekesnő – avagy az egerek népe* (*Josefine, die Sängerin oder Das Volk der Mäuse*) című szövegben is. Bizonyos tekintetben, talán éppen a mimetikus vonatkozások miatt bizonyos filozófiai meghatározottságra is lehet következtetni az olvasás során. Ennek alapján Kafka világát az *igazság* (*Wahrheit*) fogalmán keresztül lehet megközelíteni; Sabina Kienlechner a megismerés folyamatát emeli ki az olvasás fő mozzanataként, a tapasztalatot, mint

31 Walter Benjamin: *Franz Kafka: A Kínai Fal építése*. 141.

32 Franz Kafka: *A Kínai Fal építése*. Ford: Tandori Dezső. In: *Uő: Elbeszélések*. 393.

33 Franz Kafka: *Erzählungen aus dem Nachlass. Beim Bau Chinesischen Mauer*. Online forrás. <http://www.textlog.de/32053.html> 2010-09-09.

a szövegekben munkáló szándékot.³⁴ Ám az összefüggések sora, melyek az egér-gondolkodásban fogalmazódnak meg Josefine énekéről, a művészetéről, az egérségről magától értetődően nem a verifikálhatóság potenciális céljai, ennek eredményeképpen a megismerés ábrázolt folyamatában egy poétikus negativitás ismerhető fel.

A tematizált kudarc és az elbeszélés/tárgyalás kudarcra egymásra utaltságban mutatkozik meg. Az eredet, az autentikus cél léte rejtve marad az olvasó, illetve az elbeszélő előtt is, ezért maga a szöveg is cáfolni látszik az autentikus szöveg eszményét. A cáfolat magában a parabola természetében rejlik, az ismétlődés a szövegben a kudarc és a kudarc ismeretének kudarcra tükörijátékaiban nyer teret. A beszédsíkok váltakozásának, végtelenségének játékába ezen a ponton itt nem mennék bele, hiszen a narratív jellegből adódóan a jelentések bizonyos tematikus keretekbe illeszkednek. A parabola az interpretáció során a német nyelvű Kafka-kézikönyv egyik fejezetében a következőként modelleződik. A szerző az értelmezés folyamatát (*Deutung*) a megragadhatóság felől így közelíti meg: „Dadurch, dass das, was wir in ihr suchen, immer genau das ist, was in ihr nicht zu fassen ist, fesselt die Parabel. Wir selbst sind es letztlich, die da gefesselt und gefasst werden.”³⁵ Megragadni Gözl szerint annyit jelent, mint megérteni, a *fesseln* ige pedig az értelmezés sikertelenségére utal.³⁶ Ám visszahelyeződik minden az értelmező szerepére, és ez meggyezni látszik azzal a Theo Elm-passzussal, mely szerint a műfaj (és itt a parabolának modern válfaját különbözteti meg Kafka kapcsán) az olvasót nem az értelemhez, hanem önmagához az olvasóhoz vezeti vissza.³⁷ A nagyobb szerkezetű kínai-novella, ha tárgyalás nemében nem is, de *A vödör lovasának* kettős fokalizációját bírja; az elbeszélő a kínai népből való,

34 Sabina Kienlechner: *Negativität der Erkenntnis im Werk Franz Kafkas. Eine Untersuchung zu seinem Denken anhand einiger Später Texte. VI Josephine, die Sängerin oder die Umkehrung der Musik.* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1981.

35 Sabina I. Gözl: Sabina I. Gözl: *Kafka und die Parabel/das Parabolische. Parabolische Forschung.* In: *Kafka.Handbuch.* 244. (A szerző a paraboláról írtakat egyaránt a parabolakutatásra is vonatkoztatja, gondolatmenetemben azonban mindez csak a trópus/alakzat tanulságaként van idézve).

36 A '*fesseln*' ige '*leköt*' jelentése a tanulmány kontextusából ítélve az értelem elrejtésére utal.

37 Theo Elm: *A parabola mint „hermeneutikai műfaj”.* In: *Narratívák 2.* Szerk: Thomka Beáta. Kijárat. Budapest, 1998. 111.

sorai nemcsak az identifikáció bonyolultságáról vallanak, hanem magáról a falról írt értekezés (kvázi)objektivitásának hiányáról is.

III.

„Sosem tudtam meg, mi a szabály.”³⁸

Amikor a néhányszor már hivatkozott szerzőpáros valamilyen tendenciákat fedez fel Kafka prózájában, legtöbbször a „gépezet” metaforáját használja. De amennyiben figyelembe vesszük a szövegek eddig tárgyalt aspektusait, felmerülhet a kérdés, hogy a parabola vajon beszélhetünk-e olyan szemléletről, amely a mechanikussággal, rajzos szerkezetiséggel bír, hiszen az egyik szöveg önmagában felmutatja a parabola többszörös mércéjét, a másik pedig rá van utalva a többi olvasására. Az utóbbi csoportba tartozik például *A vödör lovasa*, melyből bizonyos referenciák, pontosabban retorikusan előállított referenciák hiányoznak. A retorikusság jellemzi a Fal építésének történetét, melyben a történetírás pragmatikai helyzetének imitációja történik. Az efféle tipológiai hipotézisek azonban ismét a szövegek tematikus rétegeibe vezetik az értelmezést, hiszen úgy látszik, Kafka rövidprózájának esetében a tárgyhöz igazodik a nyelv, így a referenciálítás által történő besoroláson keresztül aligha lehet közelebb jutni a parabola belső kérdéseire.

Tetszetős lenne a feltételezés, mely szerint a parabola a figurális oldala szerint mutatkozik meg. Ám ez csak annyit jelent, hogy egy parabola csak abban az esetben ismerhető fel, hogyha a literális olvasaton kívül felkínál egy analógiát is. Ez igaz azokra a szövegekre, melyek a narratívák vonalában haladnak. Azonban a két tényező, a literális olvasathoz köthető narratív interpretációs szint, illetve a figurális/analóg szint dominanciájának sémáit voltaképpen lehetetlen meghatározni. A zenei műfajelméletben problematikus az a meghatározás, mely szerint az etűd képzi az absztrakt skálák, összhangzattani összefüggések és az autonóm darabok közötti tanulási pályát, hiszen nehéz meghatározni, meddig tart a didaktika, és meddig az autonóm zene. Eképpen az eddigiek inspiratív sze-

38 Franz Kafka: *Az én cellám*. 55.

mantikai képletű, Benjamin által szegmentált parabola, mely szerinte újrairódó történetekből és azokat utolérő törvényből áll, Kafka prózájának esetében voltaképpen nem biztosítja a két réteg elkülöníthetőségét.

Ennek szemléltetésére közeli, a szerző által is kedvelt, ám a parabola műfajától távolabb helyezhető Kleist-szövegek közül választottam egyet, ami *A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben*³⁹ címet viseli.

A szöveg látszólag egy elméleti-intuitív réteghez, a beszéd menetéhez rendel hozzá bizonyos narratív jellegű példákat: ilyen Mirabeau „dörgedelmének” esete egy rendi gyűlésen, Lafontaine *Les animaux malades de la peste* című fabulája.

A viszony azonban átírható, mivel a szöveg szemlélete korántsem egyértelműen heterogén, ami a következő passzusból meglátszik.

[...] ha algebrai feladat kerül elé, keresem az első kapaszkodót, az adott viszonyokat kifejező egyenletet, melyből azután számolással könnyen adódik a megfejtés. És lám nővéremmel kezdek el beszélni róla, [...] akkor megtudom azt, amire talán óráig tartó töprengés után sem jöttem volna rá. Nem mintha ő azt nekem tulajdonképpen megmondaná; mert sem a törvénykönyvet nem ismeri, sem Eulert vagy Kästnert nem tanulmányozta. [...] De mivel már van a valamiféle, a keresett dologgal távoli kapcsolatban álló homályos elképzelésem, [...] ha merészen belevágok, a beszéd előrehaladtával lelkületem, ama szükségszerűségtől hajtva, hogy kezdethez véget is találjon, a zavaros elképzelést tisztaságában fejezi ki, olyannyira, hogy a felismerés, a legnagyobb megdöbbenésemre, a mondat végére készen áll. Artikulátlan hangokat keverek bele, hosszan elnyújtom a kötőszavakat, értelmező jelzővel élek ott, ahol nem lenne rá szükség, és még más egyéb, a beszédet elhúzó műfogásokkal is, hogy elegendő időt nyerjek az ész műhelyében a beszéd előkészítéséhez.⁴⁰

Kleist a szöveg bevezetőrészében magát a gondolatot, illetve beszédben történő realizációját szemlélteti, mely a hozzá rendelt anekdotikus részekhez bizonyos tekintetben reflektív-elméleti rétegnek tekinthető. Hangsúlyozandó azonban, hogy a Kleist-értekezés az elvont nyelvi elemek halmazát és azok reális formáit felmutató modellnél némileg többet vállal: az intuíció, azaz a nem egzakt, hanem inkább emocionális gondolati műveletek, illetve azok beszédbeli reprezentációjának viszonyát tárgyalja. Ez a vonatkozás relevanciáját tekintve akkor lehet erős, egyrészt

39 Heinrich von Kleist: *A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben*. Ford: Forgách András. In: *Uő: Esszék, anekdoták, költemények*. Jelenkor Kiadó. Pécs, 2001. 167-171.

ha Kleist elbeszélőjét a nyelvi mechanizmuson kívül helyezzük, másrészt ha azt az álláspontot foglaljuk el, amely szerint az értekezés pragmatikai tulajdonságaiból adódóan kétséget kizáróan nem magát a beszéd alakulásának szituációját, hanem *gondolat és beszéd* elméleti dichotómiáját érinti.

Más tekintetben azonban, ha a szövegben tételezett beszédet nem egy időbeli kiterjedés nélküli jelenségként fogjuk föl, a szemléltetett összefüggések elbeszéléssé alakulnak. A szövegben ugyanis a beszéd alakulását, így a reprezentáció „sikerét”, mint folyamatot ábrázolja. Ugyanis ez a szemlélet nem két meglévő tényezőről, hanem dolgok előrehaladásáról, időnyerésről, kezdetről és végről beszél, azaz kronológiába ágyazza gondolat és beszéd összefüggését. A narratív vonatkozást csak erősíti, hogy a mondat, gondolatmenet mint esemény elbeszélésében szereplők is részt vesznek; az elbeszélő általános tapasztalatait szituációba helyezi saját maga és nővére szerepeltetésével. Ennek eredményeképpen a másik értelmezési lehetőség szerint illusztratív szerepű történetek (a Mirabeau-anekdota és a Lafontaine-fabula), valamint a gondolatokat elbeszélő rész egymás magyarázatának szerepét narratív módon látják el. Az analógia tehát két, alapvetően elbeszélő jellegű szöveg között áll fenn.

Amennyiben az elbeszélő saját szerepeltetését is figyelembe vesszük, a történeti formák szempontjából az esemény helyett a cselekvés nyer relevanciát. Emellett az elbeszélt folyamat gondolat és beszéd között

40 Uo: 167-168. Illetve: Heinrich von Kleist: *Über die allmähliche Verfertigung der Gedanken beim Reden*. „[...] wenn mir eine algebraische Aufgabe vorkommt, den ersten Ansatz, die Gleichung, die die gegebenen Verhältnisse ausdrückt, und aus welcher sich die Auflösung nachher durch Rechnung leicht ergibt. Und siehe da, wenn ich mit meiner Schwester davon rede, [...] so erfahre ich, was ich durch ein vielleicht stundenlanges Brüten nicht herausgebracht haben würde. Nicht, als ob sie es mir, im eigentlichen Sinne, *sagte*; den sie kennt weder das Gesetzbuch, noch hat sie den Euler, oder den Kästner studiert. [...] Aber weil ich doch irgendeine dunkle Vorstellung habe, die mit dem, was ich suche, von fern her in einiger Verbindung steht [...] wenn ich nur dreist damit den Anfang mache, das Gemüt, während die Rede fortschreitet, in der Notwendigkeit, dem Anfang nun auch ein Ende zu finden, jene verworrene Vorstellung zur völligen Deutlichkeit aus, dergestalt, daß die Erkenntnis zu meinem Erstaunen mit der Periode fertig ist. Ich mische unartikulierte Töne ein, ziehe die Verbindungswörter in die Länge, gebrauche wohl eine Apposition, wo sie nicht nötig wäre, und bediene mich anderer, die Rede ausdehnender, Kunstgriffe, zur Fabrikation meiner Idee auf der Werkstätte der Vernunft, die gehörige Zeit zu gewinnen.” Online forrás:

http://gutenberg.spiegel.de/?id=5&xid=1467&kapitel=1#gb_found 2010-10-16



a sikeresség jegyében zajlik le. A sikertelenséget abban az esetben regisztrálja, amikor a beszélőben ez a folyamat nem a kellő emocionális állapotban zajlik le; szükséges ugyanis bizonyos lélektani dinamika a gondolat kimondásához.⁴¹

A Kohlhaas Mihály és *A per*, valamint *Az elkallódott fiú* közötti összefüggés retorikus szempontból az ügymenet elbeszélése, a nagyobb struktúrák rokonságát azonban a parabolikus beszédmód kapcsán jelenleg nem tárgyalom. A Kafka által is sokat olvasott Kleist az imént tárgyalt esszében a beszédet csak mint mechanizmust közelíti meg; ennek allegorikus változata, a marionettszínházról szóló szöveg, mely a bábozás esztétikai formalitását egyaránt kiterjeszti az arról értekező nyelvvel is. A hasonlóság a következőképpen vázolható fel a gondolatokról szóló Kleist-esszé és a karkai parabola eddig tárgyalt vonatkozásai között: mindkettő az elbeszélés és az elbeszélés analogikus aspektusának viszonyában bontja ki tartalmait.

Amellett, hogy Kafkánál a reprezentáció sem mint sikeres, sem mint sikertelen aktus nincs tematizálva, a nyelvi reflexió poétikus szinten mutatkozik meg. *A hasonlatokról*⁴² (*Von den Gleichnissen*) címet viselő hagyatéki szöveg explicit módon egy trópus trópus működését beszéli el. A hasonlat trópusát polemikus formában feldolgozó darab esetében a *túl-
nan kerülés* (*hinüber gehen*) értelmezése generálja a felek közötti, itt következő párbeszédet. *A hasonlatokról* című parabola narratív struktúrája magát a megértést, mint eseményt ábrázolja, temporálisan a kogníció folyamatát szemlélteti. Az első beszélő voltaképpen a literális olvasati szintet kínálja fel az életbeli vesződéségek elkerülésére, a második pedig a figurális szinten véli megoldani a *túl-
nan kerülés* kérdését. Ahogyan az előző fejezetben tárgyalt szövegek esetében – és ahogy a gondolatok beszédben történő realizálását feldolgozó Kleist-szöveg reflektál önmagára – a beszélők a fentebb sajátosan értelmezett mediális szerepbe kerülnek. Veszíteni nem más jelent *A hasonlatokról* címet viselő szöveg esetében, mint nem érteni az átjárást literális és figurális nyelvi szintek között. A kleisti retorika magabiztos racionalitásával szemben azonban ez a fajta közvetítés sosem jár sikerrel. Az aforizmák közül beidézett, általam fejezetcím-

41 Uo.: 170.

42 E: 437.

ként használt mondat, amely a szabály ismeretlenségéről tanúskodik, a nem-tudás felismert kontinuitásának, illetve a meg-nem-értés visszatérésének foglalata.

Az utóbbi – tartalmilag, formailag szinte ars poétikus koncentrációjú – szöveg a beszélőket nem helyezi fikcionális regiszterbe; a bölcs megkérdezése voltaképpen az anekdota műfajának mimetikus, eset-ismertető retorikáját tükrözi. Eseményanyaga azonban nincs; a mottószövegben található *kötél* és *út* cserejátéka, illetve figurális alternatívái ebből a szempontból sokkal inkább illeszthetőek az imaginárius lovas- és vadásztörténethez. A hasonlat logikai útja ugyanis a bevezetőben és később is használt *bejárat* fogalmát teljességgel felszámolja. A hiányt egy bizonyos, általam Deleuze és Guattari fogalmára épített írásgyakorlat távolléte indukálja – ez a heterogeneitás fogalma. A hasonlat, amely önmagát tárgyalja, alighanem az első, *Betrachtung* című kötet szólam nélküli nyelvi affinitásai felé mutat; a tapasztalati tényanyag mellérendelő természete nemcsak egy külső, a szövegeket összekötő szemléletként van jelen, hanem maguk a szövegek belső szabályai homogenizálják a jelentéseket, így válik a korai Kafka-prózában „minden” egyenrangúvá. Gracchus történetében azonban jellemző narratív eljárás a fordulat, mint heterogén narratív kód. Érkezésének híre a rivai polgármester házában, valamint lezuhanása a szikláról, az útirány folyamatos eltévesztése az Oktáv-parabola egyik narratív alternatívájának, az *elbotlás* lehetőségének szemléltetését tűzi ki célul, amellet, hogy sorsértelmezésében tesz metanarratív utalásokat. (Gondoljunk a szöveglétrehozó kódoltságára).

Érdekes mindemellett az a szemlélet, amely a tematizált irányokat (Gracchus csónakjának útját, a vödör lovasának ingázását) irracionális választáson, vagy épp a körülmények imaginárius elrendeződésének mentén rendezi el, azonban a fiktív viselkedések kiemelése, szelekciója egy pszichológiai olvasatot készíthetne elő, ami az eddigi (kvázi) retorikai/poétikai vizsgálatba nem lenne integrálható.

Azonban a retorikus megközelítés, ami talán első ránézésre *A hasonlatokról* című hagyatéki szöveg explicit követelése, az eddig áttekintett összefüggések értelmében más szövegeknél bizonyos hiányosságokat mutat. Az interpretáció az elliptikus, elvarrt eseményeknél ugyanis többnyire a behelyettesítés, azaz a hiány-pótlás hol retorikus, hol motivikus

mozzanataira szorul. Erről a protézisről, mint jellegzetes olvasástörténeti fejleményről Klaus-Michael Bogdal *A törvény kapujában (Vor dem Gesetz)* című emblemikus parabola kapcsán értekezik.⁴³ Az interpretációkat kontextuális szempontból két csoportra osztja. A módszertani különbségek számbavételénél azonban itt fontosabbnak látszik azt a hermeneutikai fordulatot megemlíteni, amit ő a főként posztmodern vonatkozású Kafka-recepcióban vett szemügyre. Az értelmezésben az ilyen beállítódású kritikai szövegek (talán az ismeretelméleti jellegnek köszönhetően) főként a szövegközelség hangsúlyozása által az analógiák, oppozíciók, szójátékok, elliptikus konnotációk⁴⁴ előállítására korlátozódnak. Az interpretációban ezáltal a jelölő ihlette sokszorosítás, a nyelvi modellek megkettőzése (*Verdopplung*) történik. A jelentés elhalasztása, a megértés lehetősége a fejezet mottójában is megfigyelhető, ahol a (nehezen körvonalazható, de itt az eddig leírtak kontextusában értendő) „szabály” nem-tudásának beismerése voltaképpen az aforizma konklúzív retorikájával van kimondva. Más-
hol, Max Brod könyvében Kafka a következőképpen idéztetik: „[Es gibt] unendlich viel Hoffnung – nur nicht für uns”.⁴⁵ A remény, mint folyamatosan, vég nélkül (unendlich) hozzáférhető, ám csak egy ígélet formájában. *A törvény kapujában (Vor dem Gesetz)* címet viselő emblemikus szövegben a vidékről jött ember kérdésére, mely a bebocsátás időpontjára vonatkozik, a következő választ kapja az ajtónállótól. „Es ist möglich, - sagt der Türhüter, - jetzt aber nicht.”⁴⁶ Az elhalasztás ezen a ponton tematizálódik. A párbeszédet ennek értelmében érthetjük a parabola pragmatikai terének is; a megszólalók a hasonlat megértésének történetét feldolgozó szöveg beszélőjéhez hasonlítanak. Az elrejtés, a bebocsátás időpontjának felfüggesztése, voltaképpen az őr pozíciójához köthető. Egy Hans H. Hiebel értelmezése szerint – és az argumentáció ezen pontján főként a parabola derridai megközelítésére támaszkodik – a narratíva egyik szóla-

43 Klaus-Michael Bogdal: „Das Urteil kommt nicht mit einemmal”. *Symptomale Lektüre und historische Diskursanalyse von Kafkas 'Vor dem Gesetz'*. In: *Neue Literaturtheorien in der Praxis. Textanalysen von Kafkas 'Vor dem Gesetz'*. Klaus-Michael Bogdal (Hrsg.) Westdeutscher Verlag, Darmstadt, 1993. 43-63.

44 Uő: 49. (Itt Derrida „Das-Vor-dem-Gesetz-Sein eines jeden Textes” fordulatára céloz).

45 Max Brod: *Über Franz Kafka*. Frankfurt am Main-Hamburg, 1966. 71.

46 Franz Kafka: *Vor dem Gesetz*. In: Uő: *Ein Landarzt*. Online forrás. <http://www.textlog.de/32064.html> 2010-10-22. 14:35

mában mutatkozik meg a paradoxon ; az órben, mint megszólalóban egyesül a nyelv egyrészt *belső*, személyhez köthető tartalmi, másrészt a *külső* (hivatali, kulturális, személy feletti) tartalmak köre. („Zirkerl von Innen und Außen”) Ez utóbbi a szövegben kibontott paradoxon értelmében más, elvont instanciákhoz kapcsolódnak, melyre az olvasás során nem találhatunk nyelvi utalást.⁴⁷ A megértés lehehetetlenségét az ór szavainak pragmatikai heterogeneitása adja.

Az interpretációban tehát mindig jelen van a meg-nem-értés jelensége, ami nem az interpretációs eszköztárak hiányából, hanem éppen a szövegek követeléséből fakad. A retoricitás tulajdonképpen úgy, ahogy kezdetben az elbeszélés és a reflektív szint elkülönítve volt, egy poétikai felülete, értelmezési szintje a szövegvilágnak. Ennek eredményeképpen ha nem is végpontokkal, de bizonyos kifejtésbeli határok közé szorul. Walter Benjamin a haggada és a halácha kettősségét, szöveget és magyarázatot nem látja egységes, meghatározó szemléletnek a Kafka-prózára nézve. „Nem hasonlatok, és nem is szükséges önmagában érteni egyiküket sem; jellegük azt kívánja, hogy idézzék, megvilágosító szándékkal mesélik őket. De hát a kezünkben van-e a filozófiai tanulság, amelyet Kafka hasonlatai kísérnek s amely K. gesztusaiban s a karkai állatokéban világosodik meg? Nincs sehol efféle tanulság; legfőljebb azt mondhatjuk, hogy ez vagy az utal rá. Kafka talán azt mondta volna: reliktumaként hagyományozza; mi azonban ugyanígy mondhatjuk: mint előfutára készíti elő.”⁴⁸ („Sie sind nicht Gleichnisse und wollen doch auch nicht für sich genommen sein; sie sind derart beschaffen, daß man sie zitieren, zur Erläuterung erzählen kann. Besitzen wir die Lehre aber, die von Kafkas Gleichnissen begleitet und in den Gesten K.'s und den Gebärden seiner Tiere erläutert wird? Sie ist nicht da; wir können höchstens sagen, daß dies und jenes auf sie anspielt. Kafka hätte vielleicht gesagt: als ihr Relikt überliefert; aber wir können ebensowohl sagen: sie als ihr Vorläufer vorbereitet.”)⁴⁹ A történeti értelemben vett idő Benjaminsal bizonyos aka-

47 Hans H. Hiebel: „Später” – Poststrukturalistische Lektüre der ‘Legende’ Vor dem Gesetz.. In: *Neue Literaturtheorien in der Praxis. Textanalysen von Kafkas ‘Vor dem Gesetz’*. Klaus-Michael Bogdal (Hrsg.) Westdeutscher Verlag. Darmstadt, 1993. 22.

48 Walter Benjamin: *Franz Kafka. Halálának tizedik évfordulójár. Gyermekkor*. 796.

49 Walter Benjamin: *Franz Kafka. Zur zehnten Wiederkehr seines Todestages*. In: Uő: *Lesezeichen. Schriften zur Deutschsprachigen Literatur*. Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig, 1970.

dályként tételeződik a mindenkori megismerésben; (erre utal a műfodításról szóló nagyhatású esszéjében is). Eképpen a „reliktum”, a „hagyaték” fogalmára is kiterjeszthető lehet az időbeli távolságban rejlő anomália. Valami (a jelentés (?), az igazság (?)) a távolban marad, mely távolság által a szó irodalmi értelmében Benjamin máshol Kafka szövegeinek miszticizmusára is utal. A felépíthető gondolatmenetek esetében a következőre int: „Ő maga [Kafka] mégsem éri be soha a megfejthetővel, éppen ellenkezőleg, minden elképzelhető óvintézkedést meghoz szövegeinek értelmezése ellen. Körültekintően, bizalmatlanul kell hát a művek belsejében előretapogatóznunk.”⁵⁰ Ennek értelmében a parabola csupán a megértés változó kimenetelű folyamatainak példázataként értendő, vagyis az egyes darabok olvasásakor nem korlátozhatóak bizonyos trópusok által felépíthető sémákra. Az első kötet, jóllehet markáns tárgyi-motivikus, illetve műfaji eltéréseket mutat a későbbi rövidprózával (*Egy falusi orvos; Fegyencgyarmaton; Az éhezőművész* című kötetek darabjaival, valamint a hagyatéki szövegekkel), szellemiségét bizonyos szinten áthagyományozza a novellisztikus korszakokra. (Ahogyan a korai naplóoldalakat író fiatal Kafka is hagyott intellektuális vonásokat a napló későbbi oldalainak aktív írójára.) A *Szemlélődés (Betrachtung)* cselekvésbeli relativizmusa, illetve az a (Tandori értelmezése szerinti) költőien épített világ távoltartja magát a metaforizáció és az analógiák lehetőségétől, azaz éppen a hermeneutikai vonatkozásoktól.

A meg-nem-értés, a veszteség, a kötélben történő elbukás, mely ott munkál a legtöbb szöveg hátterében, mind Franz Kafka koherens poétikai szemléletének alapmotívuma. A reflektív szint ugyanis a helyzetek sokféleségében, a novellák világának megannyi kontextusában egy, a szövegre, mint folyton újraíródó anyagra utal.

191.

50 Walter Benjamin: *Franz Kafka. Halálának tizedik évfordulójára. Gyermekkor.* 798.

Bibliográfia

Kafka ,Franz: *A nyolc októberfüzet*. Ford: Tandori Dezső. Online forrás. Magyar Elektronikus Könyvtár.

<http://mek.oszk.hu/00400/00418/00418.htm> 2010-09-12. 11:34

Kafka ,Franz: Aphorismen. Online forrás. The Kafka Project. By Mauro Nervi. <http://www.kafka.org/index.php?id=120,110,0,0,1,0> 2010-09-10. 20:00

Kafka ,Franz: *Az én cellám – Az én váram*. Ford.: Halasi Zoltán. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1989.

Kafka ,Franz: *Elbeszélések*. Ford: Tandori Dezső. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1973

Kafka ,Franz: *Erzählungen*. *Veröffentlicht zu Lebzeiten*. Online forrás. <http://www.textlog.de/kafka-erzaehlungen.html>

Kafka ,Franz: *Erzählungen aus dem Nachlass*. Online forrás. <http://www.textlog.de/kafka-nachlass.html>

Kafka ,Franz: *Naplók*. Ford, előszó, jegyz: Györffy Miklós. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2008.

Kafka ,Franz: *Tagebücher.1909-1923*. Online forrás. Pdf-form. 513-514. <http://www.scribd.com/doc/6542453/Franz-Kafka-Tagebuecher-19091923> 2010. szeptember 12.

Benjamin, Walter: *Johann Peter Hebel*. In: Uő: *Lesezeichen. Schriften zur deutschsprachiger Literatur*. Hsg. von Gerhard Seibel. Verlag Philip Reclam jun. Leipzig, 1970. 92.

Benjamin, Walter: *Franz Kafka: A Kínai Fal építése*. In: Uő: *A szirének hallgatása*. Osiris Kiadó. Budapest, 2001. 140-146.

Bogdal, Klaus-Michael: „Das Urteil kommt nicht mit einemmal“. *Symptomale Lektüre und historische Diskursanalyse von Kafkas 'Vor dem Gesetz'*. In: *Neue Literaturtheorien in der Praxis. Textanalysen von Kafkas 'Vor dem Gesetz'*. Klaus-Michael Bogdal (Hrsg.) Westdeutscher Verlag. Darmstadt, 1993. 43-63.

Brod, Max: *Über Franz Kafka*. Frankfurt am Main-Hamburg, 1966.

Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *Kafka – A kisebbségi irodalomért*. Ford: Karácsonyi Judit. Quadmon Kiadó. Budapest. 2009.

Elm, Theo: *A parabola mint „hermeneutikai műfaj”*. In: *Narratívák 2*. Szerk: Thomka Beáta. Kijárat. Budapest, 1998.

Hiebel, Hans H.: „Später” – *Poststrukturalistische Lektüre der 'Legende' Vor dem Gesetz*. In: *Neue Literaturtheorien in der Praxis. Textanalysen von Kafkas 'Vor dem Gesetz'*. Klaus-Michael Bogdal (Hrsg.) Westdeutscher Verlag. Darmstadt, 1993. 18-42.

Kleist, Heinrich von: *A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben*. Ford: Forgách András. In: *Uő: Esszék, anekdoták, költemények*. Jelenkor Kiadó. Pécs, 2001. 167-171.

Kleist, Heinrich von : *Über die allmähliche Verfertigung der Gedanken beim Reden*. Pdf-formátum, <http://www.kleist.org/texte/UeberdieallmaehlicheVerfertigungderGedankenbeimRedenL.pdf> 2010-10-26. 15:40

Gölz, Sabina I.: *Kafka und die Parabel/das Parabolische. Parabolische Forschung*. In: *Kafka-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Hrsg. von Betina von Jagow und Oliver Jahraus. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen, 2008.

Kienlechner, Sabina: *Negativität der Erkenntnis im Werk Franz Kafkas. Eine Untersuchung zu seinem Denken anhand einiger Später Texte*. VI Josephine, die

Sängerin oder die Umkehrung der Musik. Max Niemeyer Verlag. Tübingen, 1981.

Pók Lajos: *Kafka világa.* Európa Könyvkiadó. Budapest, 1981.

Willer, Stefan: *Der Lauf der Schrift und das Gefälle des Satzes.* In: *Kafkas Betrachtung Lektüren. Historisch-Kritische Arbeiten zur Deutschen Literatur.* Band 34. Hrsg: Hans Jürgen Scheuer – Justus von Hartlieb – Christian Salmen. Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaft. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003.